

МАЛЮНОК ГРУПИ: ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМИН

Коробанова Ольга

кандидат психологічних наук,

н.с. Інституту соціальної та

політичної психології НАПН України,

член ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (м.Київ)

Розглянуто процес групової взаємодії в студентських навчальних групах. Проаналізовано використання арт-терапевтичних методик з метою моделювання уявлень студентів про групу, власної включеності у взаємодію та творчої взаємодії з іншими під час спільного групового малювання. Показані можливості і переваги вивчення взаємодії графічними і образотворчими арт-терапевтичними методиками.

Ключові слова: групова взаємодія, межі, моделювання взаємодії, арт-терапія.

Рассмотрен процесс группового взаимодействия в студенческих учебных группах. Проанализировано использование арт-терапевтических методик с целью моделирования представлений студентов о группе, собственной включенности во взаимодействие и творческого взаимодействия с другими во время совместного группового рисования. Показаны возможности изучения взаимодействия графическими и изобразительными арт-терапевтическими методиками.

Ключевые слова: групповое взаимодействие, границы, моделирование взаимодействия, арт-терапия.

The process of group interaction in the student study groups is considered. Using art-therapy techniques for the purpose of modeling representations of students about the small group, involvement in the interaction and creative interaction with others during a joint drawing analyzed. The possibilities of studying the interaction by graphic and pictorial art-therapies` methods are shown.

Keywords: group interaction, the boundaries, the modeling of interaction, art-therapy.

Проблема. Протягом свого життя людина долучається до різних груп, при цьому слід взяти до уваги, що є групи, які людина обирає за певними критеріями, а є такі, що самі «обирають» своїх членів. Коли молода людина вступає до вищого навчального закладу, вона послуговується метою отримати вищу освіту, а хто буде разом з нею навчатися, якою буде навчальна група, вона не знає і, мабуть, не замислюється над цим. Проте початок навчання супроводжується процесами адаптації, а весь період навчання - безпосередньою взаємодією в малій групі. При цьому взаємини в групі, засвоєння групових норм і цінностей стають дуже важливими і емоційно насиченими для молодої людини. Включення в нову групу актуалізує феномен меж. Коли ми в групі, ми відокремлюємо «Я» та «Ми», «Вони», «Ми» та «не-Ми». Так складається приналежність до групи. Навіть в рамках однієї контактної групи виникають неформальні групи. Образно кажучи, члени групи стикаються, зіштовхуються та або відштовхуються, або торкаються, перетинаються та продовжують «рух» у спільному напрямку деякий час, здійснюють обмін та взаємовплив, або рухаються у певному сенсі паралельно.

Мета статті. Дослідити та описати, як уявляють і зображують на папері свою навчальну контактну групу її члени, які процеси і особливості взаємодії в групі відбуваються. Змодельовати спільну діяльність під час групового малювання та визначити стилі включення у взаємодію її учасників.

Одним з обов'язкових етапів у взаємодії є включення, долучення як мотиваційно-ціннісне ставлення до групової взаємодії (на противагу відстороненості та сконцентрованості на власних особистих переживаннях). За умов відстороненості можуть відбуватися лише ситуативні контакти, у яких людина залишиться «закритою», не буде виказувати належної уважності та поваги до партнерів по взаємодії. За теорією структуризації С.Пула, члени групи створюють групу по мірі того, як вони у ній діють та взаємодіють. Соціальна реальність є такою, що молоді люди у малих групах багато разів створюють структури або проводять перегрупування, але вони не завжди усвідомлюють, для чого це роблять. При цьому формуються їх уявлення про

правила і ресурси групи, такі, як склад групи, норми, комунікативні мережі, ієрархії статусу, вимоги завдання, тиск впливових осіб, які вони використовують або можуть використати, і це допомагає молодим людям краще контролювати те, як вони взаємодіють один з одним [1]. Що стосується студентів, вони мають у своєму оточенні немало груп, отже і визнання будуть шукати необов'язково в навчальній групі. Включеність також певним чином характеризує прийняття власного членства в групі, групових норм та засвоєння ролей рольового ансамблю.

Наступним питанням, яке постає у контексті групової взаємодії, є питання особистих меж. Людина ніби пробує межі, наближається до партнера і віддаляється від нього, здійснює проникнення за кордони, таким чином визначаючи допустиму відстань у спілкуванні. У взаємодії відбувається своєрідний «танець стосунків»... Це цілком зрозуміло, оскільки спілкування відбувається на перетині внутрішніх світів учасників, які об'єктивуються у спільний інтерсуб'єктний простір, простір спілкування.

У літературі формування меж пов'язується з набуттям ідентичності (М.Малер) [3]. За Ф. Перлзом, встановити межі означає визначити рамки контакту або взаємин між собою і оточуючим світом. Контакт стає тим місцем, у якому «Я» вступає у відношення з «Іншим», і саме завдяки контакту обидві сторони приходять до ясного взаєморозуміння [8]. Клауд Г., Таунсенд Д. вважають, що межі визначають нас, саме вони визначають, що є мною, а що ні. Межі можуть бути фізичними, розумовими, емоційними і духовними [2]. Деякі дослідники виділяють ще соціальні межі, які визначаються місцем, позицією, статусом людини у групі і пов'язані з асиміляцією нею правил і норм тієї соціальної групи, у яку вона включена. Вони встановлені і закріплені у правилах і конвенціях суспільства, оптимізують процеси соціальної адаптації і соціалізації [12]. Оскільки люди зазвичай входять до декількох груп, відповідно, у кожній іншій контактній групі межі будуть трансформуватися, змінюватися. Межові проблеми у взаємодії виникають при неефективних стратегіях, зокрема, поступливості, нечуйності, неповазі до меж інших та

контролі, а також униканні. Функціональні межі стосуються здатності людини виконати завдання, проект чи роботу. Стосункові межі мають відношення до здатності людини сказати правду тим, з ким вона підтримує взаємини [2].

Межі не тільки формуються з розвитком ідентичності, але й формують її. Дослідники відзначають існування і взаємозв'язок соціально-психологічних (зовнішніх) і індивідуально-психологічних (внутрішніх) меж (Т.Д. Марцинковська) [4]. На наш погляд, виділення внутрішніх меж – це опис того, що відокремлює людину від зовнішнього світу, захищає її внутрішню сутність, підтримує стабільність її внутрішнього світу; в той же час зовнішні межі завдають «безпечний» простір.

С.К. Нартова-Бочавер розглядає психологічні межі у контексті особистої суверенності, як явище, яке супроводжує особистий психологічний простір особистості [6]. Межі особистого простору, які забезпечують відчуття безпеки, є зоною особливої уваги, вони пов'язані з внутрішнім світом людини, та забезпечують відчуття суверенності. При невічливому, неетичному порушенні цих меж можна викликати агресивність у відповідь. Межі визначають, що є «Я» і «не-Я», де закінчується «Я» та починається інший, вони визначають особисту ідентичність людини, та надають можливість захисту від зовнішніх деструктивних впливів [7]. Таким чином, границі рухливі, динамічні, метафоричні – їх можна провести, стерти, перенести або відкрити [6]. В контексті застосування арт-терапевтичних методик це є важливою характеристикою меж і надає можливість малювати, стирати, наводити фломастером межі та наближатися або віддалятися від меж інших учасників під час виконання завдання.

Границя не тільки розділяє «Я» і «не-Я», вона є також важливим полем їх взаємодії. Саме на межі психологічного простору особистості виникає контакт, відбувається взаємодія з іншим [12]. Межі взаємодії встановлюються у ритуалах, наприклад, привітання і прощання створюють ситуаційну «рамку» взаємодії.

На нашу думку, групова взаємодія є динамічним системним явищем, відбувається у інтрасуб'єктному, інтерсуб'єктному та соціальному просторах на перетині внутрішніх світів учасників взаємодії, та вимагає утворення спільного простору взаємодії та контексту, який може складатися з цілей, цінностей, смислів або спільних спогадів, уявлень, думок та ін. Таким чином, взаємодію можна змодельовати як поєднання та перетин життєвих світів її учасників, їх порівняння, перебудову, обмін, взаємовплив та відбудову і узгодження меж. Якщо уявити дану модель в русі, то особистісні межі учасників взаємодії торкаються, подекуди перекривають одна одну, повертаються до узгоджених позицій та зупиняються там, де це буде визнано взаємно прийнятним.

Вважаємо, що прояв подібності і взаємозв'язку групового і індивідуального втілюється у моделюванні, яке ми відзначаємо як спільну людську властивість. Зокрема, подібне моделювання у груповій взаємодії проявляється у концепті ролі. Вибір, приймання, виконання та засвоєння ролей в процесі групової взаємодії її учасниками стає процесом включення в групу, прилучення до спільногрупових цінностей та вибудови меж. При дослідженні встановлення та узгодження взаємних ставлень та очікувань, а отже, міжособових меж учасників взаємодії, вважаємо за доцільне орієнтуватися на особливості дистанції між учасниками взаємодії (наскільки вона близька або віддалена); домінування або рівноправ'я (як варіант, підлаштування, підкорення); а також на коливання симпатії-антипатії у взаєминах.

В плеяді методів психологічних досліджень графічні та образотворчі методики можуть бути віднесені до арт-терапевтичних та таких, що надають можливість аналізу продуктів творчої діяльності. Характерною переважною їх особливістю є те, що такі методи вволікають як свідомі, так і не повністю усвідомлювані компоненти психічної реальності.

В даній статті розглянемо тематичний малюнок за проєктивними картинками «Крео» (автор-розробник В.В.Назаревич) [5], груповий малюнок у

взаємодії (модифікація методики «Груповий портрет» О.Т.Плетки) [9] та методику піктографічного малювання групової взаємодії, запропоновану нами.

Паралельно з вказаними методиками, для отримання додаткових даних стосовно різних аспектів та сторін взаємодії, нами застосовувалися методика дослідження комунікативно-характерологічних тенденцій Т. Лірі, методика К. Томаса [10], тест Р.Белбіна, соціометрія та ін. Це дозволило розширити та уточнити результати, встановити певні зв'язки та провести паралелі.

Учасникам, студентам першого курсу одного з київських вузів, ми запропонували обрати одну з проєктивних карт «Крео» за власним уподобанням і зробити на основі неї малюнок на тему «Моя група: минуле, теперішнє та майбутнє». По завершенні малюнку учасники на наше прохання написали самозвіт. В результаті застосування даної методики була виявлена інформація про те, як студенти уявляють групу, у якій навчаються, як ставляться до неї, наскільки вона для них є значущою.

Малюнки, на яких учасники зображували свою навчальну групу, можна віднести до декількох категорій. Серед них малюнки, на яких група зображена метафорично, позначена певним інтегрованим образом («поле», «дерево», «повітряна куля» та ін.). Наприклад, на малюнку К.В. зображений шлях, дорога. На даний момент дорога єдина, вона є спільною для усіх, але в майбутньому вона розходиться на різні напрямки, позначені у малюнку різним кольором, хоча й поєднані спільним горизонтом. Автор малюнку пише: *«Зараз ми разом йдемо по одній дорозі, а в майбутньому розділимося, підемо по різних дорогах. Хтось вибере сім'ю, хтось – роботу, кар'єру, хтось почне займатися чимось іншим, просто подорожувати. До розділення нас буде супроводжувати кохання, різні позитивні емоції, трішки переживань перед іспитами...»*

«Стосовно минулого, теперішнього і майбутнього своєї групи розповім на прикладі дерев. З самого початку ми були ще мало знайомі, соромилися один перед одним, боялися відкритися. Думаю, в усіх був страх з приводу того, які люди будуть в групі і чого від них очікувати. Поступово, коли кожен почав знаходити людину в групі, близьку по духу, яка вже, можливо, стала йому

другом, група стала більш активною в плані спілкування. На поточному етапі дружба у нашій групі ще тільки розвивається. Щоби здружитися всім разом, потрібно проводити більше часу разом, спілкуватися з усіма членами своєї групи, вести товариські відносини, щоби не виникало ніяких розбіжностей і конфліктів. Мабуть, в майбутньому все так і складеться, якщо надавати цьому більше уваги і особливо важливо, що, якщо є бажання змінити щось на краще, то так воно й буде» (С.В.). Ця дівчина, що демонструє досить глибоке і диференційоване бачення своєї групи, є «зіркою» цієї групи. На її малюнку групи – дерево, яке знаходиться у розвитку, та має ознаки кількісних і якісних змін: на ньому збільшується кількість гілок, воно поступово вкривається листям, збільшується кількість і різнобарвність «плодів». Це дерево ніби зображено на кадрах плівки, окремо розміщені зображення дерева у минулому, у теперішньому та у майбутньому.

Цікавим з точки зору використаних образів і глибоким видається малюнок Д.М., яка також використовує образ дерева. На ньому є підписи, минуле зображено як сагайдак зі стрілами, і знаходиться окремо, у лівій частині малюнку, а теперішнє у вигляді драбини на стовбурі дерева переходить у майбутнє – гілки дерева з листям, символ прогресу і розвитку. Ось як пояснює зображення його авторка: *«Стріли у лівому кутку асоціюються у мене з минулим, коли на початку навчального року ми були достатньо злими і «гострими» один до одного. «Драбина» позначає теперішнє. На даному етапі ми намагаємося здружитися і наше спілкування зазнає розвитку. Дерево означає нас, наше спілкування у майбутньому, коли наше спілкування ще більше покращиться».*

Є ще одна категорія малюнків, які можна було б назвати «міськими пейзажами». На них минуле, теперішнє і майбутнє позначені малюнками багатоповерхових будівель (серед яких почесне місце займає сама будова навчального закладу, КНЛУ), навкруги яких розташовані маленькі люди та групи людей, зображені схематично. При цьому рух цих людей та розвиток сюжету може бути позначений також схематично, за допомогою стрілки або

декількох стрілок. Малюнки можуть утворювати цілісне зображення, що містить в собі етапи розвитку у часі, або ж мати певні «кадри фільму», «цикли розвитку», які можуть бути розташовані на аркуші або зліва направо, або зверху вниз. Характерно, що «кадри майбутнього» на цих малюнках є життєстверджуючими, проте вони логічно ніяк не пов'язані з теперішнім і не впливають з нього. Автори таких малюнків вочевидь недостатньо інтегрують власні уявлення про групу і не відзначаються у групі високим статусом.

Студенти, малюючи свою навчальну групу, здебільшого, підбирали художні узагальнюючі інтегруючі образи, які були досить точними у характеристиці етапів розвитку групи, групової динаміки. Разом з тим, хочеться зазначити, що проєктивні картинки як основу, тему для малювання вони обирали самі, за власним уподобанням, і в цьому відбилася їх особиста проблематика, яка, безперечно, простежується у особливостях задуму, побудови, стилі та колористиці малюнків. Підсумуємо, що внутрішній світ з його проблемами, неявно, навіть не будучи проявленим, відбився і позначився на відображенні смислів та інтенцій взаємодії.

Власне групову взаємодію як таку ми змоделювали за допомогою групового малюнку у взаємодії (модифікація методики «Груповий портрет» (О.Т.Плетка) [10]. Учасникам ми запропонували зробити груповий малюнок на вільну тему на одному спільному аркуші ватману. Була висунута умова: при виконанні малюнку не можна спілкуватися вголос, можна взаємодіяти лише на аркуші, за допомогою олівців та фломастерів. Кожний учасник повинен обрати для себе олівець або фломастер такого кольору, який подобається та є актуальним на даний момент. Причому, якщо колір був продубльованим та збігся у декількох учасників, його потрібно замінити. Учасники мають самі вирішити, хто залишить собі свій колір, а хто замінить на інший. З нашої точки зору, у цій ситуації яскраво проявиться статусна сітка групи. В основному, заміну кольору здійснить той член групи, який має нижчий статус. На наступному етапі учасники приступають власне до спільного малювання. Виконання такого малюнку моделює взаємодію, причому одночасно у двох

модусах. По-перше, модель взаємодії залишається на аркуші як певний арт-об'єкт, і, оскільки обраний колір не повторюється, можна встановити, хто який внесок зробив у виконання спільного малюнку. По-друге, моделлю групової взаємодії є власне взаємодія учасників під час виконання даного малюнку.

Перевагою арт-техніки групового малювання є позитивний настрій під час роботи і те, що учасники малювання почувають себе вільно, зацікавлено, природньо і можуть відкрити актуальні для них контексти на момент малювання, звернувшись до внутрішніх світів. Вони спілкуються за допомогою образів, при цьому малюнки інших учасників можуть розвивати запропоновану тему або пропонувати власну. За нашим враженням, групове малювання гармонізує, вчить взаємодії, взаєморозумінню та викликає суто позитивні емоції. Учасники набувають досвід спільного виконання діяльності, а саме – малювання, досвід розподілу простору у вигляді особистого простору та спільного простору малюнку на аркуші. Важливим є також набуття досвіду встановлення та узгодження кордонів (в прямому сенсі – меж малюнків, і в переносному – побудови і узгодження особистих меж кожним учасником малювання), а також встановлення точок контакту меж. В той час як суто комунікативну взаємодію важко відслідкувати, рухова також майже не залишає по собі матеріальних слідів, груповий малюнок залишається матеріальним продуктом творчої діяльності і може бути підданим подальшому аналізу.

Учасники спільного малювання використовували при взаємодії один з одним такі прийоми, як розфарбовування, малювання контурів (обведення малюнків інших учасників), підписування малюнків інших членів групи, а також прийняття участі у виконанні певного зображення, домальовуючи деталі. При цьому виникає спільний простір групової взаємодії, ознакою якого може слугувати гармонійність та позитивне враження від отриманих малюнків, співмірність часткових зображень, а також повне використання простору аркушу незалежно від кількості учасників групового малювання. В більшості випадків створені спільні малюнки є завершеними і достатньо гармонійними.

Прийоми спільного малювання, використані учасниками, стосуються обережного невтручання або «торкання» до малюнків (а, відповідно, і меж) інших членів групи і можуть бути віднесені до таких стратегій взаємодії, як компроміс, пристосування та співробітництво (індекси за методикою К.Томаса, відповідно, 7,75; 6,17 та 5,17. Досить високим є індекс уникання (7,08), яке може викликати межові проблеми). Про уникання та формальне виконання завдання може свідчити випадок, який відбувся під час малювання, коли дівчина підійшла до столу, де був розташований аркуш ватману, подивилася, що їй немає місця, щоби малювати, і відійшла, не включаючись у роботу, та зайнялась своїми справами. Вже тоді, коли майже усі закінчили малювання, вона тихенько підійшла, намалювала невеличку квітку на вільному місці і відійшла. Втім, така її поведінка не суперечить тому, що за тестом командних ролей вона «працівник», «член команди» та «завершувач».

Спільними образами, які зображуються на усіх групових малюнках, є квітки, дерева, тварини, небосхил та небесні світила, а також зображення «альма матір», вузу, де навчаються студенти. Ще однією характерною ознакою є поява у малюнках символічних архетипічних образів.

Також нами була застосована методика проективного піктографічного малювання простору і дистанцій в групі. Отримані зображення виявляють дистанційно-позиційні особливості групової взаємодії, більшу або меншу глибину контактів, щільність або рухливість особистих меж, а також наявність або відсутність взаємного проникнення особистих просторів членів даної групи. Непрямим шляхом розташування фігурки, що позначає «Я» свідчить про включення до групового поля взаємодії та дистанції, які займає даний студент у взаємодії стосовно інших членів групи. Як свідчать наші дані, наявність досить щільних меж та вибірковість стосовно партнерів по взаємодії характерні для високостатусних членів групи.

Взаємодія відбувається на перетині внутрішніх світів її учасників. Глибина занурення в них, безконфліктність перетину, точки перетину та внутрішні площини смислу, які належать одночасно декільком учасникам

взаємодії, ще потребують подальших досліджень. Дані, отримані нами за методикою Т.Лірі, свідчать про те, що тому, хто подобається, молоді люди схильні приписувати такі самі або подібні комунікативно-характерологічні тенденції у поведінці, які властиві їм самим. Разом з тим, той, хто не подобається, уявляється більш критичним, підступним, менш товариським, менше схильним до компромісів, а також «намагається вести інших проти лідера». Звісно, стосовно тих, хто викликає симпатію, межі будуть більш гнучкими і відкритими, а той, хто не подобається, не включений до близького кола спілкування, і межі стосовно нього більш жорсткі і ригідні.

На основі проведеного дослідження можна зробити *висновок* про те, що уявлення молодих людей про групу достатньо інтегровані, а простір взаємодії є гармонійним. Молоді люди демонструють різну ступінь включеності і щільність особистих меж, що пов'язано з їх статусом.

Триває пошук продуктивних методів, які сприяють екологічності групової взаємодії і адаптації в новостворених групах. Розвиток прийомів і засобів взаємодії може бути спрямованим у напрямку від компромісу, пристосування та суперництва до толерантності і співробітництва, оскільки тільки в ситуації співробітництва усі учасники взаємодії взаємно виграють. Докладної уваги потребує усвідомлення, врегулювання та встановлення гнучких меж у взаємодії, які, в залежності від подій, спрямовані на пропускання, випускання або блокування і створюють молодій людині безпечний життєвий простір, а також простір взаємодії. Позитивні наслідки застосування арт-терапевтичних методів стосуються, зокрема, напрацювання цих меж.

Література:

1. Гриффин Э. Коммуникация: теории и практики / Эм Гриффин // Х.: Изд-во «Гуманитарный центр, Науменко А.А., 2015. – 688 с.
2. Клауд Г., Таунсенд Д. Межі/ Генрі Клауд, Джон Таунсенд// - Львів: Видавництво «Нова надія, 2010.-328 с.
3. Малер М. Психологическое рождение человеческого младенца / М. Малер, Ф. Пайн, А. Бергман// – М.: Когито-Центр, 2011. – 416 с.

4. Марцинковская Т.Д. Психологические границы: история и современное состояние / Т.Д.Марцинковская // ир психологии – 2008. - № 3. – С. 55-61.
5. Назаревич В.В. Арт-терапия от Виктории Назаревич / [Электронный ресурс]: Режим доступа <http://www.liveinternet.ru/users/nazarevich/rubric/2777614/>
6. Нартова-Бочавер С.К. Понятие психологическое пространство личности: обоснование и прикладное значение / С.К.Нартова-Бочавер// Психологический журнал. – 2003. - № 6. – С. 27-36.
7. Нартова-Бочавер С. К. Психологическое пространство личности. Монография/ С. К. Нартова-Бочавер // М.: Изд.»Прометей», 2005. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://psychlib.ru/mgppu/NPp-2005/NPp-311.htm#n30>
8. Перлз Ф. Практика гештальт-терапии / Ф. Перлз, Р.Хеферлин, П.Гудмэн//[Пер.М.П.Папуша] - М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/perlz01/index.htm>
9. Плетка О. Т. Сказочный контекст групповых взаимодействий / О. Т. Плетка / Вестник практической психологии образования. – М. – №1. – 2015. – С. 79-84.
10. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д.Я.Райгородский (редактор-составитель)//Учебное пособие. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. – 672 с.
11. Рягузова Е.В. Виды и функции границ в психологических исследованиях./ Е.В. Рягузова// Известия Саратовского университета. 2011. Т.11. Серия Философия. Психология. Педагогика, вып. 1.[Интернет-ресурс]. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vidy-i-funktsii-granits-v-psihiologicheskikh-issledovaniyah>
12. Сахарова Н.А., Щукина Ю.В. Феномен «психологические границы личности» в психологии / Н.А.Сахарова, Ю.В. Щукина // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». №3. – 2014. – с. 1-9. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.psyanima.ru